

הרב דודי בגנו
ר"מ במכון הגבוה לתורה
אונ' בר-אילן

ברי ושמא – ברי עדיף

ראשי הפרקים

- א. פתיחה
- ב. ברי טוב ושמא טוב – דיוק הגרא"ו
- ג. טעם הגרא"ו
- ד. דרך נוספת להבנת טעם התוס'
- ה. סמך להבנה זו מתוסי הרא"ש
- ו. קריאת התוס' לפי הבנה זו
- ז. הרחבת הבנה זו גם לרב נחמן ור' יוחנן
- ח. סיכום

א. פתיחה

הגמ' במסכת כתובות יב, ב מביאה מחלוקת אמוראים ביחס לברי ושמא :
אתמר : מנה לי בידך, והלה אומר איני יודע, רב יהודה ורב הונא אמרי :
חייב, ורב נחמן ורבי יוחנן אמרי : פטור. רב הונא ורב יהודה אמרי חייב,
ברי ושמא - ברי עדיף ; רב נחמן ורבי יוחנן אמרי פטור, אוקי ממונא
בחזקת מריה.

רב הונא ורב יהודה סברו שבו"ש – ברי עדיף, אפילו כנגד חזקת הממון של
הנתבע, ואילו רב נחמן ור' יוחנן סברו שחזקת הממון גוברת על היתרון
בטענת התובע.

תוסי' (ד"ה רב הונא ורב יהודה) הקשו : הרי רב יהודה אמר בשם שמואל
במסכת ב"ק מו (על המשנה ביחס לשור שנגח את הפרה ונמצא עוברה
בצידה, ולא ידוע האם ילדה לפני"כ או אח"כ, שהביאה את דעת סומכוס
שממון המוטל בספק חולקין) ".אבל חכמים אומרים זה כלל גדול בדין
המע"ה", וביארה הגמ' ש"זה כלל גדול בדין" מלמד שאפילו מזיק אומר ברי

וניזק אומר שמא – המע"ה. נמצא, שגם לדעת רב יהודה לאו ברי עדיף?
ותירצו:

וי"ל דהתם ברי גרוע ושמא טוב דלפי שהמזיק לא היה שם טוען זה ברי
ושמא דמזיק טוב דלא הוה ליה למידע אבל מנה לי בידך הברי טוב
השמא גרוע דהוה ליה לידע אם חייב אם לאו

כלפי שור שנגח את הפרה: הברי גרוע והשמא טוב, ולכן, המע"ה. אך כלפי
"מנה לי בידך" – הברי טוב והשמא גרוע, ולכן, ברי עדיף.

ב. ברי טוב ושמא טוב – דיוק הגרא"ו

ר' אלחנן הסתפק (קובץ שיעורים ב"ב אות תסא): מה יהיה הדין ב"ברי טוב
ושמא טוב" או "ברי גרוע ושמא גרוע"?

לכאורה, זו סתירה מיניה וביה בתוס': מהרישא מדוייק שאם הברי טוב
והשמא טוב – ברי עדיף, ומהסיפא מדוייק להיפך?

פשט ר' אלחנן את ספיקו מהסוגיא בב"ב דף קלה:

במשנה בדף קלד מבואר שאם אחד האחים אומר על אדם מסוים "זה אחי",
והאחים אומרים "איננו יודעים" (ע"פ הגמ') – "אינו נאמן". מדייק משם
רבא: "זאת אומרת מנה לי בידך והלה אומר איני יודע – פטור" (חזקת
הממון של האחים בירושה גוברת על טענת הברי "זה אחי"). הקשו תוס'
(ב"מ צז, ב ד"ה רב הונא): הרי שם כולם מודים (אפילו ר"ה ור"י) שלא ברי
עדיף כיון שזה ברי גרוע (שיודע שהאחים אינם מכירים אותו) ושמא טוב (לא
היה להם לדעת)? ותירצו:

דהתם נמי ירא שמא היום או מחר ישאלו וידעו ששיקר. זו רק סיבה
מדוע הברי טוב, אך עדיין גם השמא טוב שהרי לא היה להם לדעת¹
ואעפ"כ, כתבו תוס' שלדעת רב הונא ורב יהודה – ברי עדיף.

דייק מכאן ר' אלחנן שהכל תלוי בברי: אם הברי טוב – ברי עדיף. ואם הברי
גרוע – המע"ה.

¹ אמנם, עיין בריטב"א (כתובות יב, ב) שכתב שגם במקרה זה השמא גרוע כיון שהיה
לאחים לדעת אם יש להם אח במדינת הים.

ג. טעם הגרא"ו

טעם הדבר לשיטתו: העולם מקשים – מדוע ברי ושמא ברי עדיף, נאמין לנתבע במיגו שהיה אומר ברי? ומתרצים – אה"נ, אך זה גופא דינה של טענת שמא כנגד ברי – ברי עדיף. נמצא, שאין מושג של "שמא גרוע", שהרי לכל שמא יש מיגו המחזק את נאמנותו. אלא סיבת הנאמנות של טוען הברי היא מכוח עדיפות הברי, והיינו דווקא בברי טוב ולא בברי גרוע.

אלא שיש להקשות על יסודו שאין מושג של "שמא גרוע" – הרי תוס' כן כתבו שיש "שמא גרוע" ("דהוה ליה לידע אם חייב אם לאוי") ולא חיזקו את טענת השמא ע"י מיגו דטענת ברי?

לגוף טענת העולם – שהשמא אינו גרוע כיון שיש לו מיגו שהיה טוען ברי – כתב נתה"מ (עה, ז) ע"פ דברי הסמ"ע (שם כג) שאין כאן מיגו כיון שקל יותר לטעון שמא מאשר לטעון ברי (על-דרך מיגו דהעזה).

ד. דרך נוספת להבנת טעם התוס'

לכן, ביאר מו"ר הג"ר אשר אריאלי שליט"א את דברי התוס' באופן אחר:

פירוש המושג "ברי גרוע" (כגון במשנה ב"ק מו, א) אינו שיש גריעותא בברי, דהיינו, חשד שהתובע משקר, שהרי כך היה המעשה – הניזק היה במקום האירוע והמזיק לא היה שם. אלא הכוונה היא שטענתו היא ברי סתם, בלי יסוד להאמינו בטענתו.

משא"כ, כש"ירא שמא יכחישוהו" – אין כאן רק "ברי סתם" אלא זו טענת ברי עם יסוד להאמינו. בלשון התוס' (ב"ב קלה, א ד"ה אביי אמר) נקרא ברי זה בשם "ברי חשוב". וממילא, "ברי גרוע" היינו "ברי שאיננו חשוב", "ברי סתם".

על-דרך זה מתפרש עניין "שמא גרוע" – תוס' (ב"ק מו, א ד"ה דאפילו) פירשו מדוע ב"מנה לי בידך וכו'" השמא גרוע: "מדטעין שמא מוכחא מלתא דברי דהאי אמת הוא". כלומר, "שמא גרוע" יוצר יסוד להאמין לטענת הברי של התובע, שהרי היה לו לדעת אם לזה או לא.

נמצא, שהן "ברי טוב" והן "שמא גרוע" יוצרים יסודות להאמין לטענת הברי של התובע – או מצד עצם טענת התובע או מצד תגובת הנתבע.

הרמב"ן (ב"מ צז, ב) מדייק מסוגיית הגמ' בב"ק מו, א שהטעם שסברו חכמים ש"ברי ושמא לאו ברי עדיף" היא משום חזקת הממון (המע"ה). וממילא, אם אין חזקת ממון לנתבע – גם חכמים יודו ש"ברי עדיף".

ואע"פ שמדובר ב"ברי גרוע ושמא טוב" (כהגדרת תוס'), וממילא, כיצד יתכן שטענת ברי גרועה תגבור על שמא טוב? הפירוש כמו שנתבאר לעיל, אין כאן גריעותא בברי אלא שאין כאן יסוד להאמינו בעקבות טענתו (וגם אין יסוד להאמינו בעקבות תגובת הנתבע).

ממילא, אם הנתבע אינו מוחזק – עצם העובדה שהתובע טוען טענת ברי והנתבע טוען שמא גורמת להעדיף את טענת התובע, שהרי הוא מספר דברים ברורים בעוד שהנתבע מסופק! אין שום סיבה לא ללכת אחר דבריו. אולם, אם הנתבע מוחזק – עובדה זו אינה מספיקה כדי להוציא את הממון מידי הנתבע. כדי להתגבר על חזקת הממון צריך טענה אלימה יותר – "ברי חשוב" – טענה עם יסוד להאמינו.²

השאלה היא: כמה "יסודות" צריך כדי להאמין לתובע כנגד חזקת הממון? האם אפשר להסתפק ביסוד אחד (ברי טוב/שמא גרוע) או צריך את שני היסודות גם יחד (ברי טוב ושמא גרוע)?

אמרו תוסי' (ב"מ צז, ב על-סמך ב"ב קלה, א) שמשפיק יסוד אחד ("ברי טוב" אפילו אם השמא טוב) כדי להאמינו, ולהוציא ממון מחזקתו.

ה. סמך להבנה זו מתוס' הרא"ש

סמך גדול להבנה זו נמצא בדברי תוסי' הרא"ש.

המשנה פסקה במקרה של הבית והעליה שנפלו, שאם אחד מכיר את אבניו – נוטל אותם. דנה הגמ' מה תגובת השני? ומסיקה: השני טוען שמא ("איני יודע"). הקשתה הגמ' מכאן על רב נחמן ור' יוחנן שאמרו "ברי ושמא – לאו ברי עדיף", שהרי המכיר מוציא את האבנים מהשני?

הקשה על-כך תוסי' הרא"ש (ב"מ קטז, א ד"ה וליהווי), ז"ל:

וא"ת לרב הונא ולרב יהודה נמי תיקשי לפי מה דפרישית לעיל דלא אמרינן בריא עדיף אלא היכא שהבריא טוב והשמא גרוע אבל הכא

² לשיטת רב יהודה ורב הונא. ולרב נחמן ור' יוחנן גם זה לא יעזור. אמנם, יש מצבים שגם הם יודו, כדלקמן.

הבריא גרוע שיודע שאותו אינו יכול להכחישו, וי"ל דמיירי הכא
כשהאבנים קצת מסומנות וזה מסייע לבריא אליבא דרב יהודא דבסיוע
כל דהו אנו מחזיקים הבריא.

כלומר, כיון שהאבנים מסומנות קצת – טוענים רב יהודה ורב הונא ש"ברי
עדיף". והדברים צריכים ביאור: מי אמר שבאופן כזה לא יודו רב נחמן ור'
יוחנן? הרי זה סיוע שבא מסיבה חיצונית שאינה קשורה ישירות לטענתם?

רואים מדבריו שהיסוד הוא כמו שנתבאר לעיל: מחלוקת האמוראים היתה
בברי עם סיוע כל דהו (מצד עצם טענתו – ירא שמא יכחישוהו, או מצד
תגובת הנתבע – הו"ל למידע, או מסיבה אחרת – מסומנות קצת). רב הונא
ורב יהודה טענו שמספיק סיוע כל שהו ("ברי חשוב") כדי שטענת הברי תגבר
על חזקת הממון, ורב נחמן ור' יוחנן טענו שאין זה מספיק.

ומכלל דברי תוס' הרא"ש ניתן לדייק יסוד נוסף: כיון שמספיק "סיוע כל
דהו" – אין צורך גם בסיוע מכוח טענת התובע ("ברי טוב") וגם בסיוע מכוח
תגובת הנתבע ("שמא גרוע"), אלא מספיק אחד מהם ("כל דהו") כדי
להאליס את טענת התובע. כמו שנתבאר בדעת התוס'.

ו. קריאת התוס' לפי הבנה זו

נחזור לסתירה בדברי התוס' בכתובות יב ע"ב:

וי"ל דהתם ברי גרוע ושמא טוב דלפי שהמזיק לא היה שם טוען זה ברי
ושמא דמזיק טוב דלא הוה ליה למידע אבל מנה לי בידך הברי טוב
והשמא גרוע דהוה ליה לידע אם חייב אם לאו

לפי דברינו כוונתם היא כדלהלן:

בסוגיא בב"ק מו, א אין יסוד להאמין לטענת התובע – לא מצד טענתו (ברי
גרוע) ולא מצד תגובת הנתבע (שמא טוב), אך ב"מנה לי בידך וכו'" יש שני
יסודות להאמין לתובע: 1. "הברי טוב". 2. ובנוסף, "השמא גרוע". אמנם, די
ביסוד אחד כדי להאמינו (כמו שנתבאר) אך תוס' נקטו את האמת – שיש כאן
שני יסודות להאמינו.

וממילא, כך צריך לקרוא את דבריהם: "אבל מנה לי בידך – הברי טוב,
ו[כמו-כן] השמא גרוע..."

ז. הרחבת הבנה זו גם לרב נחמן ור' יוחנן

לפי דברי בעל השיטה ישנה בסוגייתנו (כתובות יב,ב) מדויק שרב נחמן ור' יוחנן לא חלקו על יסוד זה מכל וכל:

המשנה מביאה מחלוקת תנאים: היא אומרת "משארסתני נאנסתי" ומגיעה לי כתובה, והוא אומר "שמא לפני שארסתיך והיה מקחי מקח טעות" – ר"ג ור"א אומרים: נאמנת, ר' יהושע: לא מפיה אנו חיים וכו' (אינה נאמנת).

רצתה הגמי' לתלות את מחלוקת האמוראים דלעיל במחלוקת תנאים זו – רב הונא ורב יהודה סברו כר"ג ור"א (כיון שבוי"ש ברי עדיף), ורב נחמן ור' יוחנן סברו כר' יהושע (לאו ברי עדיף).

דחתה הגמי': רב נחמן ור' יוחנן יכולים להסכים עם ר"ג ור"א כיון שכאן יש לה מיגו (מוכת עץ אני) או חזקה (חזקת הגוף).

נחלקו הראשונים האם המיגו או החזקה עומדים בפני עצמם או באים כסיוע ל"ברי ושמא" של האשה. לדעת השיטה ישנה (מופיע בשטמ"ק על אתר) אי אפשר לפרש שהמיגו והחזקה עומדים בפ"ע שהרי מיגו להוציא לא אמרינן³ (ועוד – לא מצאנו מיגו דטענה מעלייתא שיועיל בפני עצמו), וכן כלפי חזקת הגוף – היא לבדה אינה יכולה לגבור על חזקת הממון. אלא הפירוש לדעתו:

הכי קאמר בברי ושמא דמסייע לברי דידיה טעם ורגלים – בההוא מודה רב נחמן דברי עדיף כיון דאיך שמא ולהאי מסייע טעם ורגלים כגון מיגו.. אי נמי משום דמסייע לה חזקה דגופה..

כלומר, גם ר"ג ור"א מודים כאשר יש "ברי עם טעם ורגלים" ש"ברי עדיף" אפילו כנגד חזקת ממון.

נמצא, שלדבריו, גם לשיטת רב נחמן ור' יוחנן יש מצבים ש"ברי ושמא ברי עדיף" כנגד חזקת הממון. דהיינו, כאשר יש סיוע משמעותי לטענת הברי – כגון מיגו⁴ או חזקה⁵.

³ אמנם, יש ראשונים שסוברים שמיגו להוציא אמרינן.

⁴ אמנם, נראה שאין זה מוכח, שכן יתכן שהשיטה ישנה פירש שמחלוקת האמוראים היתה ב"ברי סתם" (=בלי סיוע), ובברי עם סיוע – יודו גם ר"ג ור"א (ותירץ את קושיית התוס' באופן אחר). וממילא, אין ראיה שיש כאן דרגה שלישית.

⁵ נראה, שאפילו הראשונים שביארו דלא כשיטה ישנה יסכימו לעצם העובדה שמדובר כאן על ברי עם סיוע גדול, שכן הגמי' אמרה רק שרב נחמן ור"א יכולים להסתדר עם רבן

ח. סיכום

נמצאנו למדים שישנן שלש דרגות בעוצמת הברי מול השמא :

1. ב"ברי סתם" (=בלי סיוע כלל) – גם לרב הונא ורב יהודה לאו ברי עדיף אלא המע"ה.
2. ב"ברי חשוב" (=עם סיוע כל דהו) – מחלוקת רב הונא ורב יהודה עם רב נחמן ור' יוחנן.
3. ב"ברי מצויין" (=עם טעם ורגלים)⁶ – גם לרב נחמן ור' יוחנן ברי עדיף.

גמליאל ולא אמרה שרב הונא ורב יהודה יכולים להסתדר עם ר' יהושע. ואם הטעם של המשנה הוא רק משום מיגו או חזקה – ואינו קשור ל"ברי ושמא" כלל - מדוע לא יסכימו? אלא שגם לראשונים אלו – סוכ"ס יש כאן ברי עם סיוע גדול לטובת האשה, ולכן, רב הונא ורב יהודה יסברו בודאי ש"ברי עדיף".

⁶ עם סיוע של מיגו או חזקה, כבסוגיין.